

LA PREMSA PEDAGÒGICA BARCELONINA DAVANT LA CRISI DEL 98

Conrad Vilanou i Torrano

Encara que la crisi del 98 és un fenomen molt estudiat a nivell d'estat les noves corrents historiogràfiques han imposat revisions als postulats tradicionals, superant-se les antigues interpretacions literàries per teories socioeconòmiques. I en aquesta línia la literatura anomenada regeneracionista ha estat objecte d'una especial atenció, formulant-se entre altres el binomi regeneració/pedagogia com una constant en els programes de reforma de l'Espanya finisecular.

Potser a casa nostra aquests intents de reforma no són prou coneguts, però no es pot dubtar de la seva presència. Fins i tot historiadors de fora del Principat han assenyalat Valentí Almirall i Pompeu Gener com precursors d'aquella literatura crítica i de canvi. És clar que a Catalunya dins del pessimisme general també es donaren veus regeneracionistes (1).

Durant els anys que segueixen a la desfeta del 98 es publiquen a Barcelona tres revistes pedagògiques, totes en castellà i que es presenten com defensores dels interessos professionals del magisteri públic. Ens referim concretament a *El Clamor del Magisterio*, *El Monitor de Primera Enseñanza* i *El Defensor del Magisterio* (2). Ultra la preocupació pels problemes de tipus laboral (escalafó i categories) i econòmics (sous i traspàs al estat dels deures municipals de pagament dels mestres) detectem en aquestes publicacions uns moviments de renovació, tal com ja altres estudis han demostrat (3). En certa mesura el desenvolupament d'un nou esperit en la inspecció escolar fou determinant per l'aparició de les anomenades converses pedagògiques, aparegudes al servei de la formació permanent dels mestres.

Però el paper social del mestre finisecular serà sotmès a reflexió a rel de la pèrdua de les últimes colònies. Fent una reducció podem considerar que el mestre públic d'aquells anys 1898-1899 està determinat per una sèrie d'aspectes. Durant el temps que segueix al fracàs militar i polític d'Espanya tothom recorda l'antic antagonisme entre França i Alemanya, on es troben exemples de vell regeneracionisme pedagògic. Repetidament es recorden els *Discursos a la nació alemanya* de Fichte, i la reforma educativa de la III República francesa realitzada després de la derrota de Sedan. El fons doctrinal que envolta les polèmiques regeneradores vindrà donat per la pretesa superioritat de la raça anglo-saxona sobre la llatina. Aquesta discussió no era nova a Catalunya. Uns vint anys abans Almirall ja es manifestava defensor de la nostra raça, proclamant la capacitat dels pobles mediterranis encapçalats per la recuperació de la França republicana. Però ara la publicació del llibre d'Edouard Demolins *A quoi tient la supériorité des Anglo-saxons*, aparegut originàriament al 1897, revifa la vella polèmica.

Tota proposta estatal de reforma es fonamenta en bona part en el paper assignat al mestre. El poder central de Madrid considerarà que la problemàtica del magisteri és tant una qüestió de qualitat com de quantitat. En funció d'aquest doble principi es dictaran al setembre de 1898 les reformes del segon ensenyament i de les Escoles Normals, que s'han d'entendre com un reajust dels governs liberals per aconseguir els objectius del "welfare state".

El "Status" del mestre públic català finisecular és peculiar. Encara que es troba immers en un món de preocupacions materials car llur subsistència és més que difícil, trobem uns símptomes de renovació pedagògica i de catalanització. Fou en certa mida el magisteri públic el que recuperà la figura de Baldiri Rexach al 1886. També podem detectar aspiracions de canvi en les converses o conferències pedagògiques que es celebraven assíduament, i sobretot en alguns articles de la premsa pedagògica que recomana la pràctica dels mètodes de Pestalozzi i Froebel. I per últim no hem d'oblidar el bon acolliment que en les pàgines d'aquestes publicacions tingueren determinades obres, concretament les dels pedagogs que pensaven en català, com Flocs i Calcat i Salvador Genís entre altres.

Seguidament estudiem cada un dels aspectes que hem apuntat.

1. L'EXEMPLE EUROPEU

Ja hem indicat que la situació espanyola al 1898 tenia antecedents en altres països d'Europa occidental. Ens referim a l'Alemanya i França dinovenes. En els plans de reforma dissenyats pels crítics d'aquelles nacions queda reflectit l'esperit de renovació que segueix a llurs derrotes. Molt recentment el professor V. Cacho Viu ha traçat de manera magistral en un estudi comparatiu les diferents reaccions que segueixen a la França de 1870 i a l'Espanya del 98 (4). És evident que Catalunya manté una certa dependència envers el francès, circumstància que no era nova al Principat. Recordem l'ascendència que sobre els nostres liberals federalistes tingueren els programes polítics de la tercera república francesa, i molt especialment sobre la petita burgesia radical (5). Tot tractant la regeneració francesa llegim en *El Monitor de Primera Enseñanza* que el país veí "basó su idea regeneradora en la cultura popular... pero Francia despertó de su letargo, se levantó pujante ¿tendrá España al menos espíritu de imitación?" (6).

De fet estem en un moment històric on es demana un home nou. A nivell d'estat parlem de les propostes que feren els Giner de los Ríos, Pablo Iglesias i altres líders e intel·lectuals. Però en l'elaboració d'aquelles tipologies sempre es donaven influències forasteres. *La Defensa del Magisterio* reproduïx un article del pedagog castellà Pedro de Alcántara on llegim "hemos invocado a la Providencia en demanda de que nos depare un hombre que acierte, cual por los años de 1808 acertó en su país el filósofo Fichte con sus Discursos a la nación alemana, a despertar y sacar de su atonía a nuestro pueblo... Después de los tremendos desastres de 1870-71 se reaccionó y Francia ha sabido rehacerse y prosperar por modo verdaderamente prodigioso..." (7).

Es proclama l'educació com un acte polític —com apunta Y. Turin (8)— i es recorda que l'obra educativa ha estat comesa per totes les nacions. Agustí Sardè en un treball titolat *La Regeneración* manifesta que la instrucció és el més important problema del país, i que en les reformes que surtin del ministeri de foment trobarem “una gloria más sólida y duradera que la ofrecida por las a menudo estériles discusiones de nuestro Parlamento: la gloria de Ferry en Francia; la de Forster, en Inglaterra; la de Goethe, en Alemania; la de Van Humbeck, en Bélgica, y hoy mismo la de Beccelli, en Italia” (9).

Tota aquesta ambientació mereix un estudi comparatiu més ampli, però en un principi queda demostrat el coneixement que alguns sectors del magisteri públic tenien de les realitats educatives estrangeres, i la necessitat de concretar a casa nostra un pla de veritable reforma de l'ensenyament.

2. LA QÜESTIÓ DE LA RAÇA

Segons les fonts que estem analitzant signifiquem que en un primer moment Espanya anà a la guerra de manera alegre i despreocupada. Els articulistes que redacten la premsa pedagògica barcelonina manifesten una clara xenofòbia anglo-saxona i una desmesurada confiança en la capacitat bèl·lica espanyola. L'actitud després de la desfeta canvià, però en general es procurà justificar i defensar l'actuació dels nostres governants. Durant el curt temps que duraren les hostilitats s'exaltà el tradicional heroïsm hispà, proclamant-se que en front el poder material nordamericà Espanya té l'honor, dret i valor de lluitar pel seu territori. Hi haurà mestres que proposen que la història no s'ensenyi com una simple repetició de dates i noms, sinó per mitjà d'exemples d'amor a la pàtria. El mateix Bori i Fontestà després de maltractar el poble americà recomana la movilització del magisteri per recollir diners amb destí a una subscripció nacional per atendre les despeses de la guerra. De fet a Catalunya hi havia sectors que no sols esperaven la pèrdua de les darreres colònies, sinó que la desitjaven (10).

Homes com Antoni Gavaldà, director de les escoles anexas a la normal de Barcelona i cap de redacció de *El Clamor del Magisterio*, anatematitza els ianquis tot tractant l'expoliació anglosaxona (11). Però l'autor que més estudià les qüestions de les races va ésser Julián Bastinos que utilitzà les planes de la revista familiar *El Monitor de Primera Enseñanza* per desenvolupar el seu pensament. Després de defensar la raça llatina ens proposa que oblidem les teories —clara referència a l'obra de Demolíns— i expressa l'absència de diferències entre les races enumerant alhora els mals que suportaven llavors els països anglo-saxons (vagues, fam, etc.). En el mateix treball, tot i que fou publicat l'any 1899 quan la derrota era consumada, encara veiem aquell sentit optimista estrany a la nostra realitat social. Ens dirà Bastinos que “no es preciso recordar a nuestros lectores que si hay modelos en el mundo que puedan y deban ser copiados, estos no son privativos de nación alguna, y tal vez, establecida la proposición correspondiente entre los defectos de una raza pseudo-superior y los de la nuestra, estará a nuestro favor la diferencia...” (12).

En una línia de reafirmació històrica allunyada de tot rigorós criticisme Bastinos continuarà justificant el fracàs espanyol remarcant una i mil vegades les diferències entre els pobles ibèrics i nordamericà, en la recerca d'un ròssec favorable per nosaltres (13).

En síntesi veiem dues actituds per part de la premsa pedagògica barcelonina davant la crisi del 98. En un inici una exaltació patriòtera lluny de tota reflexió. Després del fracàs polític i militar, i sols en certa mesura es tornarà a la realitat articulant-se una sèrie de principis renovadors basats en la praxi educativa.

3. L'EDUCACIÓ EN EL CAMÍ DE LA REGENERACIÓ. LA DIGNIFICACIÓ DEL MESTRE PÚBLIC

El magisteri públic lluny de presentar les ànsies de renovació que tingueren algunes iniciatives pedagògiques privades estructurarà un moviment per aconseguir la dignificació del mestre de primer ensenyament. Els objectius dels mestres a finals del segle dinou, segons les revistes professionals que estem analitzant, s'articulen en un ordre prioritari on les qüestions administratives i econòmiques ocupen el primer lloc. Podem concretar els següents objectius dins la tasca general de la dignificació del magisteri públic:

- Garantia del pagament dels mestres per part de l'Estat.
- Millores salarials.
- Creació d'un sistema que asseguri pensions per a la jubilació.
- Exigir dels pressupostos estatals partides per cobrir les despeses del material escolar.
- Confecció d'un escalafó definitiu.

En síntesi la problemàtica educativa a les acaballes de segle manifesta tres dimensions:

- Transferència a l'estat de les obligacions municipals en matèria d'ensenyament.
- Regularització dels sous dels mestres.
- Reformes de les Escoles Normals.

Canvis d'aquesta magnitud demanen importants quantitats monetàries difícils d'aconseguir en moments de crisi com els que analitzem. Però de fet mentre els estudis de magisteri no presentessin al futur mestre una mínima seguretat econòmica els estudis normals serien escollits per alumnes mediocres.

El govern central com a conseqüència del fracàs del 98 comença una política reformista en relació a l'ensenyament. Per R. D. del 13 de setembre de 1898 s'estableix un nou pla de segon ensenyament de sis anys de duració i un total de 35 assignatures. Com a complement d'aquesta disposició es reorganitzen les Escoles Normals que bàsicament tenien la mateixa estructura des de 1894. Es propugna un nou tipus de mestre al servei de la reconstrucció de la nació. El títol de mestre serà dividit en tres graus elemental, superior i normal,

promulgant-se per la consecució del elemental l'estudi de dos curssets curts i cíclics, de 4 mesos de duració, més una revàlida. Aquest pla serà el conegut en el nom del seu ministre Germàn Gamazo, i la seva vigència efímera (14).

Tothom rebutja les reformes del ministre. Antoni Gavalda es pregunta des de les planes de *El Clamor del Magisterio* si en les reformes dictades es proposa la regeneració del país. La resposta que es dona ell mateix és contundent: "Aquí, que tanto nos enamoramos de la producción extranjera, aunque se trate de un arreglo escolar, nunca hemos importado las grandes ideas que hacen renacer a los pueblos ecabados por las más grandes catástrofes. En 1870, Francia quedó en ruinas dentro de su territorio continental y en pocos años el Sedán fue un estímulo para el desquite, no un grave daño para la decadencia. Si tuviéramos que imitar a Francia en la regeneración social por medio de la enseñanza y de su personal docente, los últimos decretos reformistas no debían ser publicados, porque después de crear privilegios, no resuelven ningún problema, dejando la cuestión primordial en interinidad perenne" (15).

En principi totes les crítiques coincideixen en la reducció dels estudis a un any per al títol elemental, en la gran quantitat d'assignatures que li confereixen la característica d'enciclopedista, i l'estructura centralista que agafen els estudis normals. Tot això acompanyat per un estol de censures diverses que qüestionen la capacitat de les reformes (16).

Com ja hem avançat la vigència de la reforma de les normals va ésser curta. La inestabilitat ministerial d'aquells anys determinà que a cada canvi de gabinet s'alteressin de dalt a baix les reformes dictades pels ministres anteriors. De tota manera la introducció d'una nova filosofia en la inspecció escolar ajudà a canviar les velles pràctiques dels nostres mestres dinovens. La creació de converses o conferències pedagògiques seran l'eina més important que tindrà el magisteri públic per llur renovació metodològica. És clar que la catalanització de l'ensenyament públic serà més tardana, però podem afirmar que a les darreries dels anys noranta hi ha en el sinus del magisteri públic una predisposició per la renovació, que començarà essent metodològica per abocar-se definitivament en un llarg procés de retrobament en la realitat social i econòmica que l'envolta.

4. CONCLUSIÓ

El magisteri públic barceloní a finals del segle passat segons ens informa la premsa professional de l'època es mou en les següents coordenades: 1) voluntat regeneracionista davant la crisi, 2) esperit europeïsta i comparativista que l'aboca cap a les experiències forasteres en situacions semblants, 3) exaltació de la raça llatina com protagonista de la història enfront de les doctrines coetànies que la consideraven inferior que la anglo-saxona, i 4) actitud crítica envers la reforma educativa iniciada per German Gamazo al setembre del 1898, i molt especialment amb relació al seu programa de reorganització de les normals. Però majoritàriament el mestre aspira a ésser funcionari de l'estat per acabar d'una vegada per totes en les dificultats de tipus econòmic que representava la dependència municipal. Alhora es fan palesa uns símptomes de renovació que en primer terme seran metodològics, i que paulatinament davallaran cap a fites de catalanització.

NOTES

- (1) Joaquim M^a havia dit al 1878 que "convencidos profundamente de que éste es el único mundo en que hemos de vivir y de que en él fenecer y totalmente se acaba nuestra vida, a arreglarnos esta definitiva vivienda y a regenerarnos a nosotros mismos han de tender todos nuestros esfuerzos. Este es el doble objetivo real de toda ciencia positiva" (*Ateneo Libre de Cataluña. Discurso y memoria leídos por su presidente y secretario en la Sesión inaugural celebrada el 6 de octubre de 1878. Establecimiento Tip. de los suc. de N. Ramírez y Cía. Barcelona. 1878 pág. 8*).
- (2) Totes aquestes revistes es poden consultar a l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona.
- (3) Josep PALLACH *Els mestres públics i la reforma de l'ensenyament a Catalunya*, Barcelona, ceac, 1978.
- (4) Vicente CACHO VIU *Francia 1870 - España 1898*, Estudios de Historia Moderna y Contemporánea. Homenaje a D. Jesús Pabón (II). Volumen XXVII, número 113, julio-setiembre 1978.
- (5) La premsa liberal havia escrit: "La Fransa, completament regenerada, guiantse no per lo sentiment ni per las impressions de moment, sino per lo cálculo y la reflexió, ha desmentit ab sa conducta la especie que tan s'havia vulgaritzat de que los pobles llatins no eran capassos de gobernarse democraticamente... La democracia francesa, assentada en fonament sólits, es la salvaguardia de la llibertat d'Europa, farà sentir sa influencia benéfica en todas las naciones qu'estimin la llibertat y'l progrés. Avuy llibra la batalla mes ruda contra'ls reaccionaris; la lley Ferry, aracada per un reaccionari disfrasat de republicà, ha de ser la coronació de sos esforços..." *Diari Català* (19 novembre 1879), article titolat *La llibertat en Europa* i signat amb el pseudònim P. S.
- (6) José RAMOS *¿Cómo se regenera una nación?* en *El Monitor de Primera Enseñanza*, número 49, 8 diciembre 1898.
- (7) *La Defensa del Magisterio*, 8 de setembre de 1898. Article original publicat en *La Escuela Moderna* de Madrid.
- (8) Y TURIN 1898, *el desastre ¿Fue una llamada a la "educación"?* REVISTA DE EDUCACION, setiembre-octubre 1975, número 240.
- (9) *El Clamor del Magisterio*, núm. 11, 14 marzo 1899.
- (10) L'*Ateneu Lliure de Catalunya* organitzà al gener del 1889 la següent polèmica: "Atendiendo a las relaciones morales y materiales que bajo el punto de vista económico unen a los intereses de Cuba y Cataluña ¿cuales serían los resultados para esta última de la pérdida de las Antillas? En caso de ser perjudiciales ¿qué medios deben aconsejarse para aminorarlos o evitarlos por completo?" *Diari Català*, 23 gener 1880.
- (11) Entre els articles de clara tendència antiamericana citem: A. Bori Fontesta, *Pro Patria, La Defensa del Magisterio*, 28 abril 1898. A Gavalda. *Sistema inglés. El Clamor del Magisterio*, 20 desembre 1898. Ens trobem a més amb una gran quantitat de petits treballs sense cap mena d'esperit crític i científic.
- (12) Julián BASTINOS, *La Raza anglo-sajona, El Monitor. Revista Semanal de Enseñanza*, 9 febrer 1899.
- (13) Bastinos demostra constant preocupació per les matèries educatives. L'any 1901 aparegué el seu llibre *La Escuela ideal. Ensayo sobre el porvenir de la Educación en España*. Barcelona. La Académica. 109 pàgs.

- (14) La reorganització de les E. N. fou donada per R. D. de 23/9/1898.
 (15) A GAVALDA *La reforma de las Escuelas Normales. El Clamor del Magisterio, 11 d'octubre 1898.*
 (16) El mateix Gavalda durant els mesos d'octubre, novembre i desembre de 1898 publicà una sèrie de nou articles sobre la reforma de les normals. Tant *El Monitor* com *La Defensa del Magisterio* donen cabuda a opinions diverses contra els projectes del ministre Gamazo.

**L'INSTITUCIONISME A MALLORCA:
 EL "BOLETIN DE LA INSTITUCION MALLORQUINA DE ENSEÑANZA"
 (1882-1887)**

*Francesc J. Díaz de Castro
 Universitat de Palma de Mallorca*

Hem tractat a altres llocs del fenomen institucionista a Mallorca des del punt de vista de l'evolució dels establiments educatius, de l'organització escolar i de la significació sociològica, així com de la personalitat d'un dels principals impulsors de l'institucionisme a Mallorca. Alexandre Rosselló. El desconeixement del darrer quart de segle XIX en matèria educativa a Mallorca em fa veure les conclusions tretes com a provisionals i és probable que la investigació sobre l'ensenyament privat o les escoles públiques de l'època, per exemple, obligui a replantejar algunes de les conclusions que mantenim. En aquesta ocasió, i partint de l'estat actual de la investigació, vull dedicar la meua participació d'enguany en aquestes jornades a l'estudi d'una altra de les realitzacions de la Institució Mallorquina de Enseñanza (I.M.E.). el seu butlletí, publicat entre 1882 i 1887.

Es tracta d'una publicació mensual de vuit pàgines, de 24 per 18 cm. S'enviava gratuïtament a les corporacions científiques i a altres publicacions similars. El preu de subscripció anual era de 1'50 ptes. i per al públic de 3 ptes. Els números consultats són de l'ú, de gener de 1882, al 60, de desembre de 1886. És possible que en sortissin un parell més, que jo no he vist. Aquests 60 números estan enquadrats amb tapes de cartró fetes per la mateixa impremta, i pertanyen a la biblioteca de D. Joan Oliver Fuster, de Palma. Els 24 primers números porten el nom de *Boletín de la Escuela Mercantil de Mallorca. A partir del 25, gener de 1884, es canvia el nom pel de Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, corresponent al canvi de nom de l'escola.

A cada volum el contingut va dividit en tres o quatre seccions: oficial, doctrinal, notícies, biblioteca, etc. Em referiré principalment a les dues primeres, fent referència a dades de les altres seccions, si cal. De fet, aquestes altres serveixen per a conèixer qüestions també molt importants però referents a aspectes que no interessin molt el que ara m'ocupa. És el cas de les llistes d'accionistes de l'escola quan la seva fundació, el moviment de la biblioteca i del museu escolar, formats més per les donacions de particulars i entitats públiques que per les compres de la pròpia escola, o les ressenyes de les excursions realitzades, escrites per alumnes.

La secció oficial és essencial per a conèixer la història detallada de la I.M.E. Reprodueix des del n.º 1 les memòries anuals llegides a la inauguració dels cursos 1881-82, 1882-83, 1883-84, 1884-85, 1885-86 i 1886-87, i els discursos d'inauguració de curs dels mateixos anys. Les memòries ens donen l'evolució dels ensenyaments impartits cada any i del nombre d'alumnes de cada matèria, el balanç i les incidències de la situació econòmica cada any i els noms dels diversos professors. Pel que respecta a l'anàlisi que a altres llocs hem fet, he de destacar la preocupació insistent del secretari en la baixa d'alumnes de comerç a partir de la implantació del parvulari i de l'ensenyament primari, que es reflecteix en la pèrdua d'interès dels subvencionistes atrets al principi per la idea d'una escola Mercantil. Al mateix temps, és de destacar la insistència a declarar el sentit benèfic de l'Escola cap a la societat: *La I.M.E. no sólo no ha abrigado jamás el propósito de llevar a cabo una especulación, sino que sería desconocer totalmente el estado de nuestra cultura y las exigencias de la moderna pedagogía, pensar que una escuela reformista, que conoce aquellas exigencias y trata de llenarlas, en la medida posible, pueda nunca llegar a ser un negocio, en el sentido económico de esta palabra (...)* Y no se olvide que aunque haya resuelto la Institución del problema de sostener con sus propios recursos las clases que va creando, no ha encontrado todavía el medio de salir del grave compromiso que hubo de contraer para la adquisición y arreglo de este local"(2) Naturalment, aquests arguments són a la vegada una defensa dels atacs progressivament més forts de l'Església, una petició de recolzament per part de la societat i un símptoma de la crisi econòmica que propiciaria la desaparició de la I.M.E. No vull, emperò, aturar-me en aquestes qüestions, ja estudiades per A. J. Colom i per mi mateix a la bibliografia citada.

Sí que m'interessa referir-me breument als discursos d'apertura de curs. Advertim l'alternança d'Alexandre Rosselló i de Mateu Obrador, els dos més qualificats dels creadors de la I.M.E. El primer dissertà a la Sessió inaugural, l'any 1880, i a l'obertura dels cursos 82-83 i 84-85. Mateu Obrador dissertà a l'obertura dels cursos 81-82, 83-84 i 85-86. El darrer discurs, del 1886-87, el fa Baltasar Champsaur. Crec que és més oportú veure per ordre cronològic els discursos, perquè tots tenen la missió de defensar i justificar l'evolució de l'I.M.E., de canvi continu durant els set anys de la seva duració.

Del discurs de la Sessió inaugural de l'Escuela Mercantil, l'any 1880, s'ha de destacar que Rosselló insistia en els arguments utilitzats per obtenir subvencions per part del comerç i la banca. Es tractava d'un plantejament clarament utilitarista, car es presentava com una espècie d'inversió: els comerciants finançaven una Escola Mercantil per formar millors comerciants en el futur i perfeccionar el funcionament del sistema. Però ja hàbilment Rosselló parlava dels models que es proposava imitar —*la Institución Libre de Enseñanza de Madrid i l'Escola Model de Brusel·les*— i afegia que els estudis mercantils serien completats per nous estudis. Òbviament,